

גלי סערה מעל מזרח הים התיכון

ד"ר בני שפניר - ד"ר חי איתן כהן ינרוג'ק - פרופ' שאול חורב

ב-27 בנובמבר 2019 חתמה תורכיה על מזכר הבנות עם ממשלת ההסכמה הלאומית הלובית, בראשות פאיז אל-סראג', במסגרתו נקבע תחום אזור כלכלי בלעדי ימי (EEZ) בין הממשלות. התיחום עתיד לחסום את החלק המזרחי של הים התיכון ברצועה ימית המתחלקת ביניהן (כפי שניתן לראות במפה הסכמתית). הדבר עורר גל של מחאות והצהרות בינלאומיות ובראשן של יוון, מצרים וקפריסין הנפגעות מהמזכר במישרין או בעקיפין. המהלך התורכי יכול וישנה את כללי המשחק בזירה הימית במזרח הים התיכון, הוא בעל משמעות גאואסטרטגית בכלל ולישראל בפרט וראוי לתשומת לב.

לאחר שנים רבות של דיונים, מסדה אמנת הים משנת 1982 אזור ימי חדש הנקרא "אזור כלכלי בלעדי". זאת לאחר שבמחצית השנייה של המאה ה-20 חלה התפתחות משמעותית בטכנולוגיות התת ימיות שאפשרו את חקר הים העמוק, גילוי משאבים הנמצאים בקרקעיתו והפקתם. הדבר המריץ מדינות לדרוש בעלות על אזורים אשר מחוץ למים הטריטוריאליים שלהן שהשתרעו עד טווח 12 מיל מהחוף. לפיכך נקבע כי האזור של המים הכלכליים הבלעדיים ישתרע על רצועת ים שרוחבה יכול להגיע עד לטווח של 200 מיילים ימיים מחופי המדינות החופיות וכשמו כן הוא - בשטחו יש למדינות זכויות בלעדיות לחפש ולנצל כלכלית את משאבי הטבע בים, בקרקעיתו ומתחת לפני הקרקע. ספינות המבקשות להפליג באותם שטחים נהנות על פי אמנת הים, מחופש שייט כמעט מוחלט. ואולם למדינות החופיות שמורה הזכות להגן על

האזור הכלכלי הבלעדי שלהן ולמנוע פגיעה בו, כמו לדוגמה פגיעה בחי ובסביבה, לנהל את המחקר באזור ועוד.

עמדתה ההיסטורית של ישראל ביחס לגבולות האזור הכלכלי הבלעדי בים התיכון הייתה ונשארה להימנע מלחתום על האמנה, למרות היותה חתומה על האמנה הקודמת של המדף היבשתי. עם זאת, ישראל קבעה את גבולות האזור הכלכלי הבלעדי שלה וגבולותיה הימיים בים התיכון באמצעות הסכמה עם קפריסין, ועל פי החוק הבינלאומי המנהגי והעקרונות הבינלאומיים המוכרים. הסיבה הרשמית, בין היתר, לאי החתימה של ישראל על האמנה ואשרורה נעוצים בחלק 15 של האמנה הן ביישוב סכסוכים, אשר עלול לחשוף את ישראל להליך חובה שנערך על ידי הטריבונל הבינלאומי לדיני הים (International Tribunal for the Law of the Sea) שם ישראל תהיה כנראה נתונה להטיה ולמעמד נחות ביחס לתביעות בגין תיחום גבולותיה הימיים.

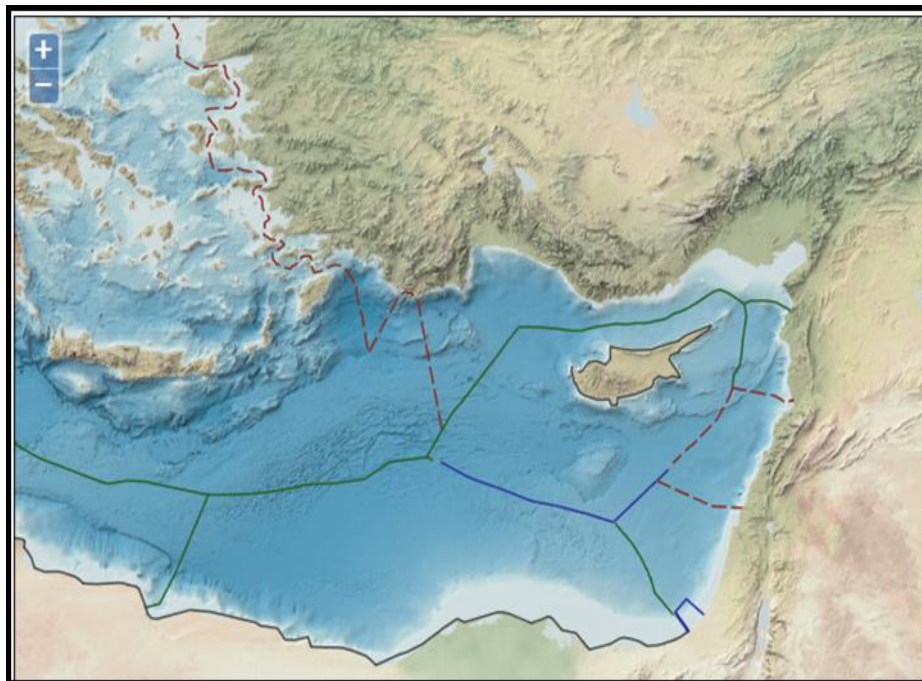
האזורים הכלכליים הבלעדיים נמצאים כיום במרכזה של מחלוקת סביב השאלה עד כמה רחבות הזכויות של המדינות החופיות באזורים הללו. הדבר נובע מכך שהם תוצר של פשרה בין המדינות החופיות שביקשו לנכס לעצמן עוד שטחי ים ואפשרות מציאת אוצרות טבע בהם, לבין המדינות (בעיקר אלו בעלות הציים הגדולים) שביקשו לצמצם את האזורים הכלכליים הבלעדיים וסמכות המדינות החופיות בהם ובכך לשמור את חופש השיט בימים עד כמה שניתן. מילת המפתח באמנה בהקשר זה של הרצונות המנוגדים הינה, "תוך התחשבות נאותה" כשהמדינות נקראות לפעול בהבנה ולא בהתרסה.

אלא שהמגמה המסתמנת היום של המדינות החופיות ברורה, הן מבקשות להגביר את האכיפה בשטחים אלו ולהפכם לסוג של מים טריטוריאליים. לדוגמה: בחלק מהמדינות ספינות דייג המבקשות לדוג באזורים כלכליים בלעדיים של מדינות חופיות צריכות לקבל את אישורן. ספינות בעלות מטען מסוכן או בעל מטען גרעיני מחויבות להודיע על המטען ולקבל אישור להפליג באזור. חלק מהמדינות שומרות לעצמן את הזכות לעלות על גבי ספינות בהן יש להן חשד בקשר למהותו של המטען. אמנת הים מעניקה חסינות לכלי שיט צבאיים מפני חיפושים אך אינה מבהירה מה המצב באזורים הכלכליים הבלעדיים. ארצות הברית (שאינה חתומה על האמנה) סבורה כי האזור הכלכלי הבלעדי כשמו כן הוא ומקנה סמכויות כלכליות בלבד. סין (החתומה על האמנה) ומדינות אחרות סבורות כי למדינה החופית זכות להסדיר את כל הפעילות באזור ובכלל זה את הפעילות הצבאית. לאור זה ניתן להבין את המתרחשות הקיימת בין ציי ארצות הברית וסין באזור ים סין הדרומי על רקע זה של חופש השיט.

מדינות יכולות להכריז על שטח של אזור כלכלי בלעדי אך אינן מחויבות בכך. כדי לקבוע אזור כזה על מדינה לחוקק חוק מיוחד המגדיר במדויק את האזור הכלכלי הבלעדי הנמצא בשטחה ומשטר ההפלגה בו ולאחר מכן נדרש להפקיד אותו באו"ם. הפקדה זו היא רק לצורך ידוע ואין צורך באישור נוסף. במידה ומדינות כורתות הסכם שבו הן מחלקות אזור כלכלי ימי בלעדי, ביניהן כמו תורכיה ולוב, על כל אחת מהמדינות לאשר את ההסכם ואז הן מפקידות אותו באו"ם. גם כאן לא נדרש כל אישור של ההסכם.

הים התיכון קטן יחסית ולו הכריזו כל המדינות בו על אזור כלכלי בלעדי היה הים כולו הופך לאזור כלכלי בלעדי. ואולם רוב המדינות השוכנות לחופיו נמנעות מהכרזה שכזו כיוון שהדבר דורש, על פי אמנת הים, במקרה של שטחים חופפים (כפי שיקרה בים התיכון) לקיים הליך של פשרה עם מדינות שכנות ולמעשה לוותר על חלק מהשטחים. מדינות הים התיכון מעדיפות שלא להכריז על אזורים כלכליים בלעדיים כדי לא לוותר על שטחים ולהימנע ממתחות עם מדינות שכנות. יוון נמנעה מלהכריז על אזור כלכלי בלעדי בין השאר משום שהשטח שיתקבל על פי הכללים המקובלים לא יותיר לתורכיה כמעט אזור כלכלי בלעדי במזרח הים התיכון.

חשוב לציין שגם סוגיית המים הריבוניים מהווה נושא למתיחות רבת שנים בין שתי המדינות בין השאר בים האגאי ובחופי האיים רודוס וקסטלוריצו (Kastellorizo) (ראה השרטוט בהמשך בו הקו המקווקו מציין את אזור המחלוקת שבין שתי המדינות). יוון מתייחסת לאיים שלה כמקובל באמנת הים ומסביב לכל אי היא מבקשת להכיל שטח טריטוריאלי של 12 מיילים ימיים ובאופן זה לשלוט בכ-70% מהים האגאי. תורכיה אינה מקבלת זאת ומוכנה לחישוב של עד שישה מיילים ימיים מסביב לאיים באופן אשר יותיר בידי יוון רק כ-40% משטח הים האגאי. כרגע הנושא נמצא במחלוקת לא פתורה ותורכיה מצידה הבהירה שהכרזת יוון על 12 מיילים ימיים תהווה עילה למלחמה.

<http://www.marineregions.org>

ההסכם החדש שעליו הכריזו תורכיה ולוב מתעלם מכל אלה. הוא נוצר תוך התרסה ובניגוד לכללים הנהוגים של "התחשבות נאותה". הצעד הדיפלומטי הזה מערער על ריבונותה של יוון מסביב לאיים קסטלוריוזו ורודוס (ובעקיפין גם בים האגאי) ומעמיק את המשבר גם לאי כרתים. תורכיה גם "חותכת" את המסדרון מקפריסין ליוון שהיה אמורה לשמש בין השאר כמסדרון עבור קו צינור הגז המתוכנן בין ישראל דרך קפריסין ויוון לאיטליה ואירופה. בכך תורכיה אינה מתחשבת במים הכלכליים של יוון וקפריסין (שאנקרה לא מכירה בקיומה) ומצרים, ולמעשה מספחת אותם לעצמה. הכרזתה של תורכיה וההפקדה של ההסכם באו"ם תהפוך את האזור באופן רשמי לאזור תורכי ולובי עד אשר תוגש תביעה לבתי דין בינלאומיים, דבר היכול להימשך שנים. באופן מעשי יצרה תורכיה גבול ימי לכל רוחבו של מזרח הים התיכון. אם תחליט תורכיה להרחיב את פרשנותה ביחס לזכויותיה באזור ולא תוך "התחשבות נאותה" הנפגעות ממנו תהינה כל הספינות המבקשות להפליג מזרחה או מערבה בים התיכון (כולל לתעלת סואץ וממנה). תורכיה, ברצותה, תוכל מעתה לעכב, לחקור, לחפש על גבי האוניות ואף לעצור כלי שייט החוצים את תחומה.

לצד הדיפלומטיה, כדי להרתיע על יריביה, טורקיה מפגינה כוח במימי מזרח הים התיכון. מאז 2008 הנוכחות של הצי הטורקי שהנו אחד הציים הגדולים והחזקים בים התיכון, הולכת וגדלה בזירה הזאת. במסגרת התוכנית Milgem (ראשי תיבות של ספינת קרב לאומית), טורקיה בנתה

ארבע ספינות קרב ומפעילה אותן במזרח הים התיכון. היא אף רכשה ושלחה לאזור המחלוקת שתי ספינות סיסמיות ושתי ספינות קידוחים על מנת לחפש ולהפיק גז טבעי שם. מהלכים אלו מפגינים נוכחות ומערערים על הריבונות של קפריסין.

במקביל, מחדדת תורכיה את המסרים שלה מול יוון. במרץ 2019 היא ביצעה תרגיל ימי גדול בים השחור, בים האגאי ובים התיכון בו-זמנית תחת השם "המולדת הכחולה". בתרגיל השתתפו 103 כלי שייט לרבות פריגטות קורבטות וצוללות. בתרגיל גם השתתפו 22 ספינות נחיתה, שתרגלו תרחיש מלחמה שהמתאר שלו דימה "כיבוש אי אויב". האיים שעמדו במרכז התרגיל היו האיים היווניים הסמוכים לחופי טורקיה כגון קסטלוריוז, רו, סטרונגילי, לסבוס, וחיוס. כמו כן תורגל יירוט והפלה של "מטוסי F-16" ו"מזל"טים של האויב". הנמצאים בשימוש מדינות נאט"ו (בה חברות גם תורכיה ויוון), וכן אמצעי לחימה הנמצאים בידי ישראל.

עבור ישראל שהיא בבחינת "מדינת אי" שמעל 99% מהסחר שלה הוא ימי (יבוא וייצוא), מציאות זאת איננה מתקבלת על הדעת. לפי דיווחים שהתפרסמו בתקשורת, מנעה בתחילת חודש דצמבר 2019 ספינת חיל הים התורכי מספינת המחקר של המכון לחקר ימים ואגמים "בת גלים", שעסקה במחקר תת מימי באזור המים הכלכליים הבלעדיים של קפריסין להשלים את עבודתה למרות שהמחקר נעשה בתאום וברישיין ממשלת קפריסין. הספינה התורכית דרשה מהספינה הישראלית לפנות את השטח בטענה שמדובר בשטח המים הכלכליים הבלעדיים של תורכיה. האם זהו איתות על הצפוי באזור זה לישראל מעתה? ימים יגידו.

ד"ר (עו"ד) בני שפנייר הינו עמית מחקר במרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית. בעל תואר דוקטור למשפטים מאוניברסיטת חיפה. הוא חוקר נושאים של משפט בינלאומי פומבי ומשפט הים בדגש על טריבונלים בינלאומיים. במסגרת המרכז פרסם מספר מאמרים הנוגעים לגבולות הימיים של ישראל בהיבט משפט הים. הוא גם עמית מחקר במרכז לחקר ולימוד הזקנה באוניברסיטת חיפה. שימש מרצה אורח בבית הספר למשפטים באוניברסיטת סירקיוז בארצות הברית. עוסק במחקר זכויותיהם של אנשים זקנים במשפט הבינלאומי ופרסם שורה ארוכה של מחקרים ומאמרים בתחום.

ד"ר חי איתן כהן ינרוג'ק הינו חוקר טורקיה המודרנית במכון ירושלים לאסטרטגיה ולביטחון ובמרכז משה דיין לחקר מזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל אביב. ד"ר כהן ינרוג'ק קיבל את הדוקטורט שלו מבית הספר להיסטוריה של אוניברסיטת תל אביב וכיום משמש כמרצה בחוג להיסטוריה של מזרח התיכון ואפריקה באותו המוסד וגם באוניברסיטת בן גוריון. לצד ההוראה ד"ר כהן ינרוג'ק מכהן כעורך של הירחון *Turkeyscope Insights on Turkish Affairs* מהוצאת אוניברסיטת תל אביב. בשנת 2015 הוא זכה במלגת דן דוד בקטגוריית "העבר". תחומי העיסוק שלו: פוליטיקה הטורקית בת זמננו, מדיניות החוץ הטורקית, הרשתות החברתיות, ספרי לימוד ומיעוטים בטורקיה.

פרופ' שאול חורב שאול חורב שירת כמפקד שייטת הצוללות, מפקד שייטת ספינות הטילים וסגן מפקד חיל הים. שנים 2007 – 2015 כיהן כראש הוועדה לאנרגיה אטומית וכן כאחראי על אגף האמצעים המיוחדים במשרד הביטחון. בעל תואר ד"ר מאוניברסיטת בר אילן, כיום עומד בראש המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, בראש קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה, וכראש תכנית הלימודים לתואר שני "ביטחון לאומי ואסטרטגיה ימית" באוניברסיטת חיפה, בית הספר למדעי המדינה, המחלקה ליחסים בינלאומיים.